

Conf. dr. Doina-Marta Bejan

DIN ISTORIA LINGVISTICĂ A CREȘTINISMULUI ROMÂNESC

„Dacă trecutul influențează limba, aceasta, la rândul ei, e în stare să ne lămurească asupra trecutului unei națiuni, mai ales pentru epocile îndepărtate, pentru care lipsesc documentele istorice. Acesta e cazul mai ales la noi.“ (Sextil Pușcariu)

Cuvintele unei limbi, prin forma și sensul lor, pot arunca o lumină asupra unor aspecte ale vieții trecute sau asupra unor evenimente. Se pot trage concluzii interesante pentru istoria poporului român și a limbii române din analiza domeniului semantico-onomasiologic creștin.

Ca fenomen cultural-istoric, creștinismul are un rol determinant în istoria romanității nord- și sud-danubiene. Chiar de la începuturile îndepărtate (sec. II-III), în Scythia Minor și (sec. III-IV) în Dacia Romană, se întrepătrundeau, în evanghelizarea populațiilor danubiano-carpătice, un creștinism grec și un creștinism roman de expresie greco-latină. Opinia lui Vasile Pârvan că „existența creștinilor în Dacia romană încă înainte de anul 270 este o necesitate logico-istorică“ (Pârvan 1911: 74) este susținută și astăzi de istorici (Popescu 2001:194-214) pentru care în istoria creștinismului timpuriu „prioritate au cuvântul Evangheliei și credința puternică în Adevărul relevant“ (Popescu 2001:194). Emilian Popescu examinează cu argumente non-testamentare (*Faptele Apostolilor, Calendarul gotic* alcătuit de Acjelis la sfârșitul secolului al IV-lea, martirologiile occidentale) misiunea Sf. Apostol Andrei la sciți și ajunge la concluzia că „avem suficiente dovezi pentru a admite evanghelizarea unei părți din teritoriul României de către Sfântul Apostol Andrei și, alături de el, de Sfântul Filip [...] Cei doi au făcut misiune aici, prin cuvânt și faptă“ (Popescu 2001:205). Această

primă implantare a creștinismului în zonele danubiene evidențiază originile apostolice ale creștinismului românesc, Apostolul Andrei și Apostolul Filip fiind recunoscuți de tradiția Scripturilor. Prezența, în secolul al III-lea, a martirilor creștini Epiktet și Astion, care și-au găsit moartea la Halmyris (în Dobrogea), în timpul persecuțiilor lui Dioclețian (Popescu 1994: 80-81), sunt o dovadă a prezenței active a misionarilor propagatori ai creștinismului în acest spațiu, iar la sfârșitul aceluiași secol, Tomisul ar fi putut fi centrul unei organizații episcopale, care a devenit *Metropole* – mitropolie (Popescu 1994: 213). Limba misionarilor, a primilor „noștri” martiri creștini (Epiktet, Astion, Kiril, Kindeas, Tasios, Zotikos, Philippos, Kamasis ș.a.), trebuie să fi fost limba greacă – utilizată într-o mare parte a inscripțiilor descoperite în aceste părți – fără a se putea exclude cunoașterea limbii latine, căci zona era pluri-etnică.

În general, istoricii români suprapun situația din Scytia Minor cu cea din Dacia Traiană și ajung la concluzia că este vorba de un singur creștinism, „daco-roman”. De fapt, după prima pătrundere a creștinismului în regiunile orientale (Dunărea de Jos-Dobrogea), urmează, la foarte scurt timp, invazia romanilor în Dacia carpatică de vest (războaiele dacice 101-102, 105-106), care devine provincie a Imperiului Roman. Armatele romane și coloniștii (dintre care unii trebuie să fi fost și creștini) au adus în nordul Dunării creștinismul, răspândit, în secret, în mediile urbane și în cele militare. S-a afirmat de către istorici (Gudea-Ghiurco 2002) că „în Dacia romană, creștinismul se va fi propagat «mai mult din om în om», prin contactul direct cu creștini veniți din Imperiu, ceea ce dă un caracter popular difuz celei de-a doua creștinări, răspândită «de jos în sus». După retragerea armatelor și abandonarea administrativă a Daciei nord-dunărene (271) de către oficialitățile romane, vechile *urbs* se ruralizează, unitățile militare dispar și creștinarea se face mai anevoios, mai neomogen, într-un timp mai îndelungat. Se pare că, în secolul al VI-lea (535), prin întemeierea arhiepiscopiei *Justiniana Prima*, organizarea creștinismului din fosta Dacia Romana capătă formă instituțională bine conturată; totuși nelocalizarea comunităților creștine în Dacia Romana și absența martirilor conferă caracteristica deosebită a creștinismului din vestul carpatic romanizat al Daciei. Această a doua creștinare a teritoriilor carpato-danubiene, ulterior românești, este o creștinare romană, în limba latină, care trebuie să fi predominat asupra limbii grecești, utilizată în conglomeratul multicultural al creștinismului dobrogean-dună-

rean. Bogatul vocabular religios de origine latină din limba noastră este un argument în sprijinul ideii că cea de-a doua creștinare nu s-a putut face decât în limba latină.

Conceptele fundamentale ale religiei creștine sunt exprimate prin cuvinte de origine latină (sau greco-latină): *biserică, Dumnezeu, cruce, boteza, cumineca, înger* sunt termeni creștini comun românești în nordul și sudul Dunării. S-a avansat ideea că există în vocabularul creștin românesc mai multe straturi terminologice, care ar reflecta existența mai multor zone ecleziastice, pe care nici lingvistica, nici teologia nu le-a depistat încă:

„*Cercetarea lingvistică nu a «coborât» încă în stratificarea lexicului nostru religios: nu toți termenii latini pe care îi cunoaștem și cu care argumentăm creștinismul nostru «daco-roman» (latin etc.) au pătruns în limba romanică ce devenea română, în același timp, în aceleași condiții. O stratigrafie teologică lingvistică este absolut necesară (mai ales în ceea ce privește nordul și sudul Dunării, dar și în regiunile nord, nord-vest, în care apar conservări și divergențe)»* (Niculescu 2003:188-189).

Rusticizarea și sărăcirea vieții culturale după secolul al V-lea pe teritoriul de formare a limbii române au avut ca urmare dispariții lexicale, studiate de Sextil Pușcariu care a relevat că, alături de termeni care desemnau realități urbane, s-au pierdut acei termeni creștini care se referă la organizarea bisericăscă superioară sau accesorie și la monahism: *biblia* (dar s-a păstrat *scriptură* în sintagma *sfânta scriptură*), *canonicus, diaconus, elemosyna* („milă“, „pomană“), *episcopus, eremita, monachus, monasterium, parochia, plebs, benedico, ecclesia* (acesta exista în latina din Balcani ca termen care desemna comunitatea creștină, cum arată inscripțiile), *evangelium, spiritus, saeculum*, păstrați în limbile romanice occidentale, unii chiar în albaneză (v. Pușcariu 1940: 355). N-au mai rămas în uz decât termenii referitori la elementele absolut indispensabile vieții creștine, termeni referitori la un creștinism rustic. Numele lui Iisus Hristos, **Ĝésu* **Cristu*, nu s-a pierdut, dar a fost înlocuit, mai târziu, sub influența limbii slave, cu actualul nume *Iisus Hristos*. Creștinismul a adus o schimbare în antroponomia latină prin pătrunderea în limbă a numeroase nume de origine biblică sau greacă, care s-au păstrat până astăzi: **Ĝiordu* (cf. *Sîngeorz* numele sărbătorii sau al unor localități din Ardeal) < *Georgius, Nicoară* < *Nicola(u)s, Medru* (cf. *Sâmedru* < *Sanctus Demetrius*), **Pietru* (cf. *Sânpietru* sau *Sânchetru*) < *Petrus*.

Prin comparație cu alte limbi romanice, este interesant faptul că, în unele cazuri, în limba română elementele latine moștenite au sensuri diferite față de aceleași elemente conservate în limbile neolatine din Occident, ceea ce, de fapt, reflectă o altă evoluție socio-culturală. Modificările semantice ale cuvintelor moștenite din latină sunt, de cele mai multe ori, restrângeri sau largiri de sens.

Un prim grup de cuvinte sunt cele care apar cu sensul schimbat la scriitorii creștini:

Communicare „a împărți“, „a asocia“ a primit în epoca creștină sensul „a cumineca“, răspândit în aproape toate limbile romanice. De remarcat că în cele mai multe limbi romanice sensul creștin „a lua parte sau a se împărtași din sfintele taine“ este moștenit, așa cum arată și forma cuvintelor, ce prezintă un aspect conform regulilor fonetice ale limbilor respective (fr. *communier*, oc. *comengar*, sp. *comulgar*, pg. *commungar*, rom. *cumineca*). Cuvântul a fost, ulterior, împrumutat din latină pentru sensul general „a comunica“ (fr. *communiquer*, oc. *comunicar*, sp. *comunicar*, pg. *comungar*, rom. *comunica*);

dominica în *dies dominica* însemna la început „ziua Domnului“ și a ajuns în epoca creștină la sensul „duminică“, general romanic;

factura cu sensul creștin „făptură“ apare în Tertulian și la scriitorii creștini. S-a păstrat în rom. *făptură*;

paganus, la început „locuitor al unui pagus «sat»“, în epoca creștină ajunge să însemne „păgân“, fenomen căruia i s-au dat mai multe explicații. O explicație pentru această evoluție semantică pornește de la sensul de „civil“, pe care îl avea *paganus* în vorbirea soldaților romani și care, prin secolele I-II d.H, a intrat în limba comună: cum creștinii erau *milites (Christi)* „soldați ai lui Hristos“, necreștinii ar fi fost numiți *pagani*, adică „civili“, în opoziție cu „soldații lui Hrisos“. Există și o altă explicație, care pornește de la *civitas dei* „comunitate creștină“ („cetatea sau orașul lui Dumnezeu“): lui *civitas* „oraș“ i se opunea *pagus* „sat“ și, prin urmare, creștinii erau „cetățeni ai lui Dumnezeu“, în timp ce necreștinii erau „sățeni, locuitori ai unui *pagus*“. În sfârșit, sensul „idolatră“ al lui *paganus* a fost explicat și ca o evoluție care a pornit din epoca lui Constantin cel Mare, împărat roman care în secolul al IV-lea a oficializat creștinismul. Atunci, cei care nu voiau să accepte creștinismul au căutat adăpost prin sate, pentru a scăpa de influența noii religii, care triumfase în orașe. Este posibil ca toate aceste explicații să fie

adevărate, în raport cu diferite momente ale pătrunderii creștinismului în Imperiul Roman.

quadragesima „a patruzecă” a primit sub influența creștinismului sensul de „postul Paștelui de șase săptămâni” în toate limbile romanice (în română cuvântul s-a păstrat sub forma *păresimi*, iar în franceză *carême*).

Există evoluții de sens datorate creștinismului numai în română:

draco, la origine însemnând „dragon, șarpe mitic” ce întrupa spiritul răului, a ajuns numai în română (și în albaneză) să capete sensul de „drac, diavol”. Este interesant că pe teritoriul unde s-a vorbit româna nu s-a impus termenul de origine grecească *diabolus*; el a pătruns mai târziu prin filieră slavă (*diavol*) odată cu alți termeni pentru „drac” (*dimon, satana*) sau împreună cu alți termeni legați de religia creștină (*călugăr* etc.);

creatio „creație” stă, probabil, la baza rom. *Crăciun*;

calendae, întrebuițat la singular *calenda*, a căpătat sensul de „colindă”, cântec semireligios din ajunul Crăciunului sau al Anului Nou (cuvântul s-a păstrat numai dialectal în Crișana sub forma *corindă*); de la strămoșii românilor l-au împrumutat slavii (v.sl. *kolęda*), de unde l-au preluat ulterior românii, sub forma *colindă*;

inclinare „a apleca”, „a înclina” are în română sens religios „închina”, în celelalte limbi romanice se păstrează vechiul sens.

Într-un studiu din 1993, Matilda Caragiu Marioțeanu distinge terminologia creștină primară de cea „ortodoxă”, ulterioară, grecească. Istoric, faptul s-ar explica prin existența unui punct comun - Bizanțul - între cele două creștinări nord-dunărene amintite: amândouă căile de pătrundere a creștinismului la nordul Dunării porneau de la organizațiile religioase din Bizanț; inscripțiile – atât cele din Dobrogea, cât și cele din Transilvania – poartă simbolul creștin, crucea, în forma crucii grecești-bizantine (cu cele patru brațe egale).

„*Aceste legături genetice și ierarhice au existat dintru început, dar s-au dezvoltat și întărit începând din sec. IV (după edictul din Milano al lui Constantin cel Mare), în sec. V-VI, sub Iustinian I, și s-au definitivat odată cu trecerea mitropoliei justiniene din Illirycum sub jurisdicția Bizanțului (sec. VIII).*” (Niculescu 2003:191).

În a doua jumătate a secolului al VI-lea, în teritoriile extracarpatice (Moldova, Muntenia) au început să se stabilească comunități slave care

s-au integrat în complexul socio-cultural romano-bizantin, fiind, până în secolele IX-X, asimilate de populația romanizată autohtonă. Creștinismului românesc primitiv, străvechi, dar fără subordonări canonice precizate, i se impune, după creștinarea slavilor sud-dunăreni, autoritatea Bisericii „slavo-bizantine“ (bulgară), (N. Cartoian numea această perioadă „intrarea românilor în cultura slavo-bizantină“), adică „încă o ierarhie ortodoxă, cea bulgărească, sud-dunăreană, se adaugă Bisericii românilor, pe lângă cea originară, grecească“.

„Legăturile cu episcopatele de peste Dunăre, bulgărești (Silistra – Durostorum, Vidin) și sârbești (în Banat și Valahia), intrarea în activitate a Serbiei – și, mai târziu, în sec. XVII, în Moldova, influența Ucrainei (mitropolia din Kiev) (atunci când „atacul“ Reformelor amenința Transilvania) – au obligat [...] o Biserică ortodoxă greco-latină multiseculară, [să se] integreze – din cauze geopolitice și ierarhice – în slavism și slavonie culturală. Trei ortodoxii slave supravegheau ortodoxia românească! Singura lumină, Bizanțul! De aceea, Biserica românească – spre deosebire de cea a sârbilor și a bulgarilor – se orienta spre Biserica greco-ortodoxă! [...] Românii au acceptat bizantinizarea în funcție anti-slavă!“ (Niculescu 2003:206).

„În astfel de circumstanțe s-a constituit și terminologia creștină în limba romanică ce devenea română: într-o structură latină orientală, cu elemente grecești, în stratificări treptate [...], în zone diocezale diversificate.“ (Niculescu 2003:191). H. Mihăescu (1966) identifică o serie de termeni de origine bizantină, ajunși în română prin intermediul sud-slav, dintre care mulți subzistă și astăzi: *acatist, aer, agneț, aliluia, amin, amvon, anafură, antifon, anticrist, antimis, apostol, arhanghel, arhidiacon, arhieru, arhimandrit, aspidă, canon, catapeteasmă, catavasie, catismă, călugăr, chilie, chimval, chit, chivot, cler, colivă, condac, crijmă, diavol, disc, elin, enorie, episcop, evanghelie, evreu, fariseu, hirotoni, iad, icoană, iconostas, idol, isop, iudeu, lavră, litanie, liturghie, mănăstire, metanie, minei, mir, mirt, mitră, mitropolit, osana, panaghie, parastas, pateric, patriarh, prescură, proscomidie, psalm, psaltire, rasă, satană, smirnă, triod, tropar* ș.a. Limba slavilor meridionali bulgari, creștinați forțat, de sus în jos în secolul al IX-lea, intră în *eclesiae*-le nord-dunărene ca urmare a unei dependențe de lumea slavo-greco-bizantină a episcopatelor de limbă latină de pe linia Dunării. Terminologia religioasă creștină (oficiul divin, instrumentele, ierarhia bi-

sericească) se slavizează, adică, mai precis, preia termeni grecești în formă slavă. Menționăm câțiva termeni semnificativi:

„*blagoslovi* : blagosloviti; *a se căi* : kajati se; *colind* : kolenda; *cristelniță* : krustilnica; *duhovnic* : duhovnik; *ispăși* : sūpasiti; *maslu* : maslo; *metoh* : metoχū; *monah* : monaχū, *molitvă* : molitva; *mucenic* : bg. maceninik „colăcei ce se fac la sărbătoarea celor 40 de sfinți“; *odăjdii* : odežda; *pomană* : bg. pomen; *popă* : popu; *post* : postu; *potir* : potiri; *pravilă* : pravilo; *praznic* : prazdnik; *pristol* : prestol; *stareț* : starici; *strană* : strana; *taină* : tajna, *tâmplă* : bg. templo; *țârcovnic* : crukovnik; *utrenie* : utrinja“ (Rosetti 1986:290-291).

Aceștia sunt termeni intrați în limba română, probabil pe cale orală, dar pe cale cultă, scrisă, în bisericile românești din nordul Dunării apar (începând cu secolul al XIV-lea) texte sacre scrise în slavonă, „o limbă a textelor *citite* în biserică (*cetanie*), pe care „poporarii“ nu o înțelegeau (ei continuau a vorbi românește!). De aici, probabil, *a citi*, *cetanie* etc. opuse lat. *scribere* >*scrie*“. (Niculescu 2003:203). Prin slavonă se filtrează termenii religioși grecești (prin împrumut sau calc), de exemplu: *preot* (*presbyter*) este dublat de *popă* (sl. *pope*, gr. *pospas*), *Kirie Eleison* devine *Doamne, miluiește* (sl. *milovati*), împrumutați de bulgari, prin creștinare, din Biserica bizantină.

Slavonismele nu sunt însă rezultatul unor legături directe între români și slavi, ci arată influența verticală a unei limbi de cultură asupra limbii vorbite. Această influență seamănă cu influența latinei medievale asupra limbilor romanice occidentale. Sextil Pușcariu făcea o interesantă observație arătând că, dacă se compară rugăciunea *Tatăl nostru* în limba română cu cea în limba franceză, se constată că tocmai cuvintele care sunt împrumuturi latinești în rugăciunea franceză (*sanctifier*, *volonté*, *offense*, *tentation*, *délivrer*) sunt slavonești la noi (*sfinți*, *voie*, *greșeală*, *ispită*, *izbăvi*).

Examenul lingvistic și istoric al creștinismului în romanitatea românească pune probleme deosebit de interesante cercetătorului dornic de a reconstrui – prin cuvinte și prin cronologii relative – o epocă prea puțin explorată.

Bibliografie

- Cartoian 1980: N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București.
- Gudea – Ghiurco 2002: Nicolae Gudea, Ioan Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români*, Cluj-Napoca.
- Iorga 1929, 1930: N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I-II, București.
- Mihăescu 1966: H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București.
- Niculescu 2003: Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. Elemente de istorie culturală, Cluj-Napoca.
- Pârvan 1911: V.Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București.
- Popescu 2001: Emilian Popescu, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României. 1. Originile apostolice. 2. Bizanțul sau Roma?*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*. Volum editat la aniversarea a 10 ani de arhipăstorire a Înaltpreasfințitului Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, Iași.
- Popescu 1994: Emilian Popescu, *Le christianisme en Roumanie jusqu'au VIIe siècle à la lumière des nouvelles recherches*, în *Christianitas Daco-romana*, București, p.74-91.
- Pușcariu 1940 : Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București.
- Rosetti 1986: Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Ediție definitivă, București.